

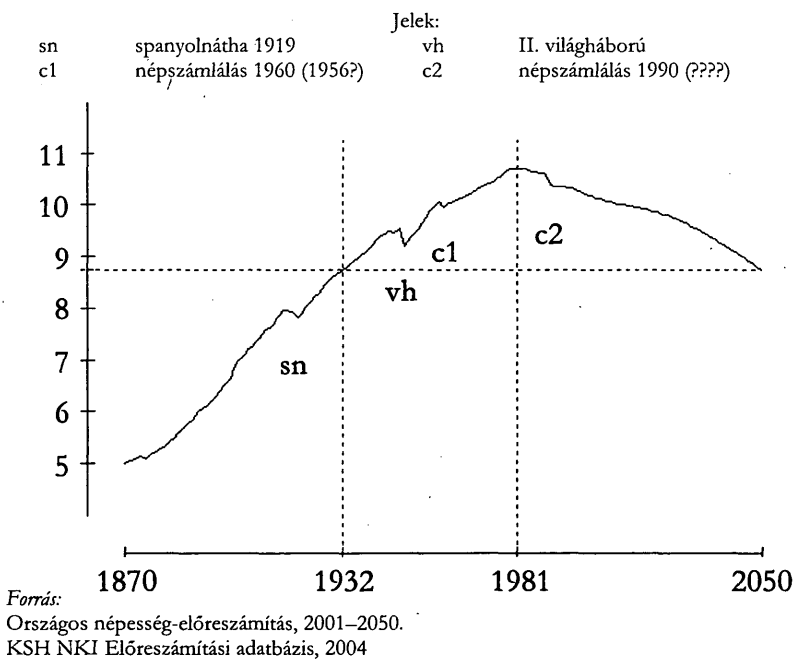
Népesség, foglalkoztatottság, nyugdíj

Augusztinovics Mária*

Az előadás arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a jövőbeni nyugdíjak színvonalát és a nyugdíjrendszer pénzügyi egyensúlyát nem a demográfiai folyamatok veszélyeztetik, hanem a jelenlegi és továbbra is várhatóan alacsony foglalkoztatottság.

1. Népesség

1. ábra. Népesség (millió fő)

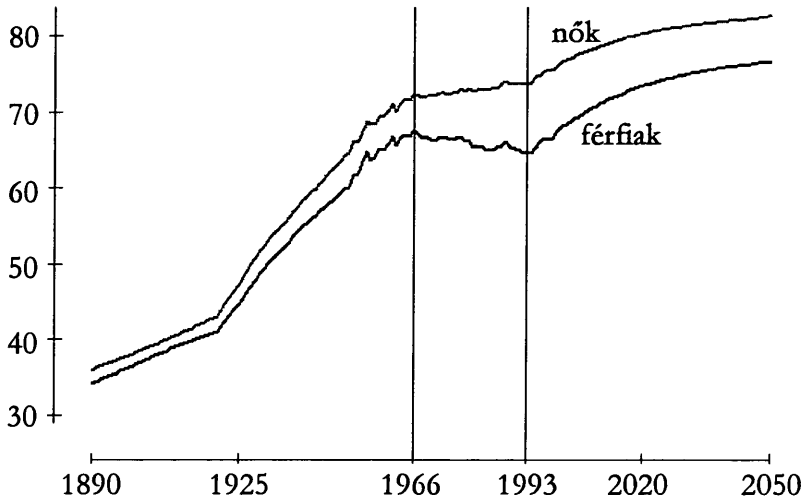

Magyarország mai területének népessége 1870-től alig 100 év alatt több mint megkétszereződött. Ez olyan népességrobbanásnak tekinthető, amelyhez hasonló a fejlődő világban a XX. század második felében kezdődött és ma is tart. A növekedési folyamat 1981-ben

* Augusztinovics Mária, D.Sc., kutató professzor, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóintézet (Budapest) Hasonló című és tartalmú előadás hangzott el a MKT 42. Közgazdász Vándorgyűlésén, 2004. augusztus 27-én Egerben. Az előadás alapjául szolgáló kutatást az OTKA T037352 számú pályázatán elnyert támogatás segítette.

tetőzött, azóta és 2050-ig várhatóan csökken a népesség. Ezzel a XX. században keletkezett többlet egy része elfogy. Az 1. ábrán a vízszintes egyenes azt mutatja, hogy 2050-ig a csökkenés csupán az 1930-as évek szintjére visz vissza, és ez még mindig 75 százalékkal több, mint a 60 évvel korábbi népesség volt.

2. ábra. Születéskor várható élettartam (év)

Forrás: Saját szerkesztés

Mi idézte elő a robbanásszerű növekedést?

Köztudott, hogy az átlagos emberi élet látványosan meghosszabbodott, amit a születéskor várható élettartammal mérünk. Észak- és Nyugat-Európában a XVIII., Közép- és Kelet-Európában a XIX. század közepén-végén kezdődött ez a folyamat. Fő tényezője a higiéniai viszonyok javulása, a városi ivóvíz és csatorna ellátottság megvalósulása volt, és ezzel – meg az oltások elterjedésével – a tömeggyilkos járványok, a kolera, a pestis, később a TBC és a gyermekbénulás leküzdése.

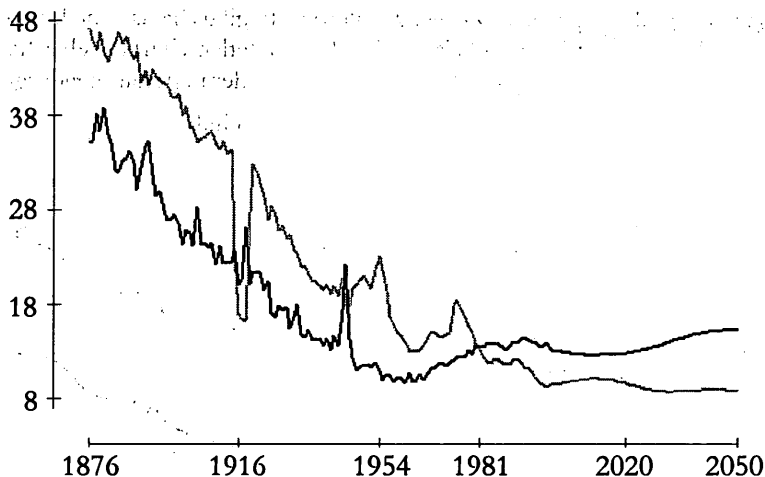
A 2. ábrán látható, hogy Magyarországon alig háromnegyed század alatt – a nemzetközi trendekkel összhangban – közel kétszeresre nőtt a születéskor várható élettartam. Azután – és ez viszont anomália, amely az egész közép-kelet-európai régióra jellemző – 1966-tól 1993-ig a férfiaké csökkent, elsősorban a középkorú férfihalandóság – mindmáig nem kielégítően megmagyarázott romlása miatt. Úgy tűnik, ez a szerencsétlen tendencia mára már megfordult, és a következő félszáz évben további, ha nem is a múltbeli ütemű, szerény javulásra számíthatunk.

De vajon elegendő-e az élettartam meghosszabbodása a látványos népességrobbanáshoz? Hiszen hosszabb életű emberekből álló népesség is változatlan lélekszámú maradhat, ha mindig annyian születnek, mint ahányan meghalnak. Csakhogy nem ez történt.

A demográfiai forradalomnak – vagy szerényebben első demográfiai átmenetnek – nevezett történelmi folyamat lényege, hogy az emberiség pontosan az élettartam meghosszabbodása miatt áttér a 40–50 ezrelék körüli születési–halálozási arányszámok helyett a 10 százalékos körüli arányszámokra.

De az egyik és a másik áttérés nem egyszerre történik. A 3. ábrán látható, hogy a XIX. század 70-es éveiben a születési ráta jó 10 százalékponttal magasabb volt, mint a halálzási ráta, ami azt jelenti, hogy a népesség már akkor is a demográfiai átmenet által kiváltott növekedési folyamatban volt. A halálzási ráta jóval meghaladó születésszám 1981-ig működésben volt; bár a születési ráta is meredeken csökkent – vagyis alkalmazkodott, de jelentős késéssel a halálzási ráta csökkenéséhez.

3. ábra. Születési és halálzási ráta (ezrelék)

Forrás: Saját szerkesztés

Ez a késedelem, a demográfiai átmenet két alapvető folyamata közötti időbeli késleltetés idézte elő a népesség robbanásszerű gyarodását.

Külön figyelmet érdemel a születési ráta csökkenő trendjét megszakító két kiugrás az 1950-es évek első felében, majd az 1970-es évek közepén (A „Ratkó” generáció, majd az ő gyermekeik). Igen nagy létszámú évjáratok születtek akkor: 1932 után már csak 1953–54–55-ben volt példa arra, hogy egy év alatt több, mint 200 ezer, majd 1974 és 1977 között közel 200 ezer gyermek születik. Ez a fő oka annak, hogy miközben az előrejelzés szerint a születési ráta némi további csökkenés után stabilizálódik, 2020 után a görbe lényegében kisimul, addig a halálzási ráta emelkedik és 2050 körül az 1930-as évek színvonalán várható. Ez látszólag ellentmond a demográfiai átmenet szabályainak, de valójában a már tárgyalt késleltetésből, illetve annak is a Ratkó generáció és gyermekeik általi megszakításából fakad. Most a halálzási ráta alkalmazkodik késleltetve: ha korábban igen nagy létszámú évjáratok születtek, akkor később, valamikor, előbb vagy utóbb, igen nagy létszámú évjáratoknak kell majd kihalniuk.

Ezért a XXI. század első felében mindig többen fognak meghalni, mint születni – ez idézi elő a népesség fogyását. Ezen nem lehet változtatni, a néha elhangzó felelőtlen kijelentésekkel szemben a népesség fogyása nem állítható meg.¹

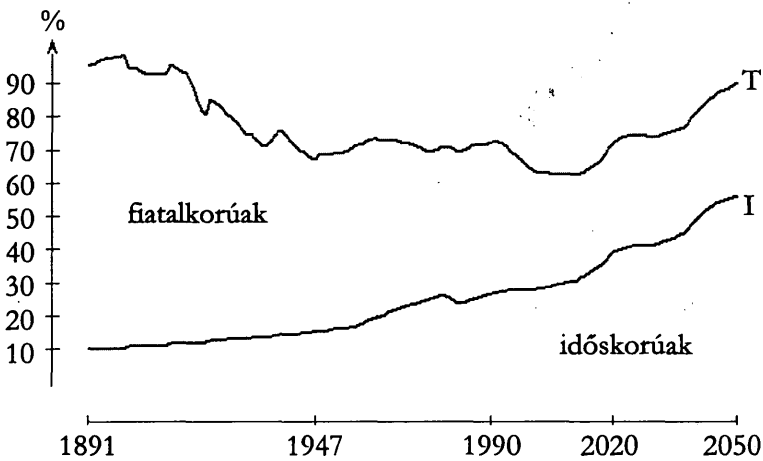
¹ A népesség lélekszámának csökkenését fékezheti két ellenható tényező: a termékenység növekedése és a bevándorlási többlet. Ezeknek a mai tudásunk szerint reálisan várható hatását azonban a KSH itt felhasznált előrejelzése már figyelembe veszi.

Az élettartam meghosszabbodása a népesség korstruktúrájának átalakulásához, „öregedéséhez” is vezet. Ez önmagában nem baj, hanem az emberiség egyik – talán legnagyobb – vívmánya, mégis nagy a pánik körülötte. Nem kívánom bagatellizálni a népesség öregedésével kapcsolatos problémákat. Történelmileg igen rövid idő alatt következik be az idősek, különösen az önálló életre gyakran már nem képes, viszont egyre több egészségügyi ellátásra, gondoskodásra szoruló, 80 évesnél idősebbek számának és arányának növekedése. Erre a társadalom még nincs felkészülve. Itt azonban csak a gazdasági vonatkozással, az időskor finanszírozásával foglalkozhatunk.

A gazdaságnak hangzó érv az öregedés állítólag tragikus hatásai mellett az, hogy kevés fiatalnak túl sok öreget kell majd eltartania, elviselhetetlen eltartási teher hárul majd a keresőkorú korosztályokra. Nézzük tehát az úgynevezett demográfiai függőségi rátákat.

4. ábra. Demográfiai függőségi ráták

Forrás: Saját szerkesztés

A 4. ábrán az I-vel jelzett görbe az *időskori függőségi ráta*, vagyis a 63 éves és idősebb népesség százalékos aránya a 19–62 évesekhez képest. Valóban jelentős a növekedése: az előző századforduló 10 százalékával szemben már 1947-ben elérte a 15, 2000-re pedig a 28 százalékot. Ezután majd két nagyobb ugrás következik: a 2010-es évek második felében a Ratkó korosztály, a 2040-es évek körül pedig az ő gyermekeik lépik át a bűvös 62 éves korhatárt. Így az időskori függőségi ráta 2050-re 50 százalékra emelkedik, vagyis, ahogy némileg hatásvadászó (de mindenképp szemrehányó) hangon mondani szokták, két keresőkorúra jut majd egy időskorú.

Csak hogy eltartani nemcsak az időseket kell, hanem a gyermekeket és fiatalokat is. A T-vel jelzett görbe a teljes demográfiai függőségi rátát ábrázolja, vagyis a 0–18 évesek és a 62-nél idősebbek együttes arányát a 19–62 éves keresőkorúak százalékában kifejezve. Ez viszont az előző századfordulón közel 100 százalék volt, vagyis, „minden egyes keresőre jutott egy egész eltartott”. Ez a ráta azután a 20. század közepéig csökkent és az 1990-es évek közepéig 70 százalék körül ingadozott. Figyeljük meg, hogy jelenleg kegyelmi periódusban, különösen kedvező demográfiai helyzetben vagyunk, minden eddiginél alacsonyabb teljes függőségi rátával, egészen a 2010-es évek végéig. Éspedig nem azért, mert kevés a gyerek és az öreg, hanem mert sok a keresőkorú: a Ratkó korosztály még, a gyermekeik már kere-

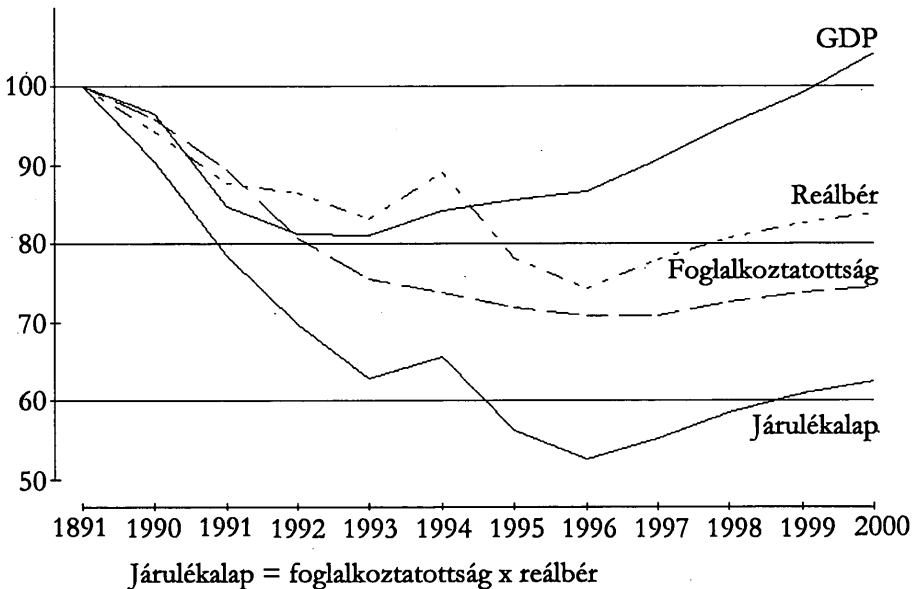
sőkorbán vannak. A Ratkósok kilépésével azután a két ráta lényegében szinkronban fog mozogni.

Jelenleg mindenestre szemrebbenés nélkül, könnyedén viselhetnék a keresőkoriúak a minden eddiginél kisebb teljes eltartási terhet. Hogy mégsem így van, az már nem a népesedési folyamatokból következik. Ugyanis nem az a fő kérdés, hogy hányan vannak és lesznek kereső korban, hanem hogy közülük *hányan vannak és lesznek valóban keresők, vagyis foglalkoztatottak.*

2. Foglalkoztatottság

Nézzük először a múltat madártávlatból: 1989-től máig.

5. ábra. Makrogazdasági jellemzők az átmenetben
Magyarország 1989=100

Forrás: Saját szerkesztés

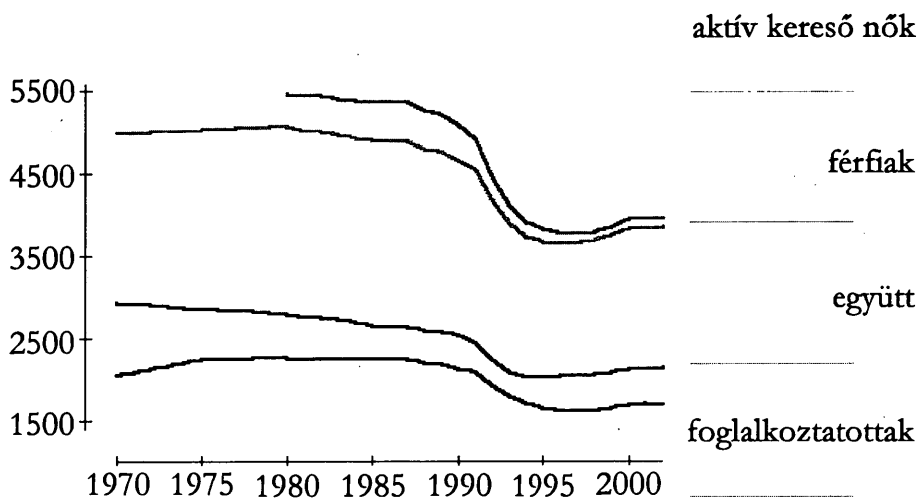
Az 5. ábrán látható, hogy a GDP már az ezredfordulón elérte és azóta növekvően meghaladja a rendszerváltás előtti színvonalat. A reálbér ettől jócskán lemaradt, csak az utóbbi két-három évben ugrott meg, eléggé nem kárhóztatható módon, bár még mindig nem érte el a GDP-t, más szóval a GDP-hez viszonyított aránya még mindig a rendszerváltás előtti arány alatt van.

Nem így a foglalkoztatottság, amely lehorgonyozott a rendszerváltás előtti szint 80 százaléka alatt és lényeges növekedésre semmi hajlandóságot nem mutat. Ez azt jelenti, hogy az egy foglalkoztatott által megtermelt GDP, ami a termelékenység legáltalánosabb mérőszámának tekinthető, jóval magasabb, mint 15 évvel ezelőtt volt.

Ez nem hazai sajátosság, nem is az átmeneti gazdaságoké. A fejlett világban a foglalkoztatottság növekedése mindenütt elmarad a GDP növekedésétől, sőt, a foglalkoztatottság abszolút csökkenése sem ismeretlen jelenség. Az „új gazdaságként” aposztrofált rend általános jellemzője, hogy a gazdasági növekedés munkaerő felszívó képessége csökken. Munkamegtakarító technológiák és állásfelszámoló munkaerőpiaci technikák csökkentik a munkaerő iránti keresletet, különösen az alacsonyabban képzett, meg a jobban megfizetendő, tapasztaltabb munkaerő iránti keresletet. A munkaigényesebb termelés pedig, sőt már a szolgáltatás is, kitelepül a fejlődő világba.

Persze, a fejlett gazdaságokat 1929 óta még nem érte akkora megrázkódtatás, mint a 90-es évtizedben a Kelet-európai átmeneti gazdaságokat.

6. ábra. A foglalkoztatottak létszáma

Forrás. Saját szerkesztés

Érdekes, hogy a foglalkoztatott nők száma még a 80-as évek végéig nőtt, miközben a férfiak száma már 1970-től enyhén csökkent. Ebben szerepet játszhatott részben a középkorú férfiak egészségi állapotának, halandóságának romlása, részben a női esélyek javulása, nem függetlenül a születési ráta alakulásától. De gyanítom, hogy már az „átkos” gazdaság sem volt mentes a világgazdasági tendenciától: a női munkaerő olcsóbb és ezért kelendőbb.

A lényeg azonban, hogy a két változás nagyjából kiegyenlítette egymást és így az aktív keresők száma nagyjából változatlan maradt a 80-as évek közepéig. Az ezt követő évtizedben azonban földindulásszerű zuhanás következett be: néhány év alatt több mint másfél millió munkahely, az állások számának mintegy 30 százaléka szűnt meg. A foglalkoztatottak száma még jobban csökkent, mint az aktív keresőké, mert a foglalkoztatott nyugdíjasok száma szinte elenyészővé vált (ez a két felső görbe közötti különbség).

Nincs időm ebben az előadásban a munkaerőpiac másik alapvető jelenségével, a bérarányok változásával foglalkozni. Csak arra az egy tényre szeretnék emlékeztetni, hogy köztudottan százezrek dolgoznak – legalábbis papíron – minimálbérért. Lehet, hogy közülük

sokan, főleg az önfoglalkoztatók, ennél többet keresnek zsebből-zsebbe, de adót és TB járulékot a minimálbér után fizetnek.

Hová lettek a munkaerőpiacról kiszorult emberek? Természetesen menekült, ki hová tudott. Nem kell mondanom, hogy a munkanélküliség nem menekülés, egyrészt mert zsákutca, másrészt mert csak addig tart, amíg a nyilvántartásból ki nem szorul az ember. Menekülési útvonal lehetett a munkát nem találó fiatalok számára a meghosszabbított tanulás, fiatalabb nők számára a Gyed, Gyed és társaik. A legfontosabb menekülési útvonal azonban természetesen a nyugdíj volt, ha kellett, korengedményes, korekedvezményes, előrehozott, akármilyen – és a korhatártól még nagyon távol lévők számára a rokkantsági.

3. Nyugdíj

A nyugdíj rendszer szempontjából nem a keresőkorúak és a nyugdíjas korúak aránya az érdekes, hanem a járulékfizető keresők és a nyugdíjasok aránya. Az egy keresőre jutó öregségi nyugdíjasok számát – az időskori demográfiai rátától eltérően – *rendszerfüggőségi rátának* nevezzük. Az elmúlt húsz év legfontosabb adatai a következők:

1. táblázat. Demográfiai jellemzők 1980–2001

	1980	2001
1. Népesség 16–61. éfő	6586	6522
2. Foglalkoztatott éfő	5458	3859
3. Foglalkoztatottsági ráta (2/1) %	82.9	59.2
4. Népesség 62+ éfő	1654	1853
5. Öregségi nyugdíjas éfő	1342	1866
6. Nyugdíjazottsági ráta (5/4) %	81.1	100.7
7. Időskori demográfiai függőségi ráta (4/1) %	25.1	28.4
8. Rendszerfüggőségi ráta (5/2) %	24.6	48.4

Forrás: Saját szerkesztés

Az 1. táblázatból látható tények a következők: A 16–61 éves népesség alig változott – még nincsenek kevesen a keresőkorúak! Ezzel szemben a foglalkoztatottak száma 1,6 millió fővel csökkent. E kettő aránya a *foglalkoztatottsági ráta*², amely drámaian, kereken 83 százalékról 60 százalék alá süllyedt (ez az egyik legrosszabb arány Európában).

A 62 éves és idősebb népesség 200 ezer fővel gyarapodott – számuk már növekszik, de még messze van a tetőzéstől. Ezzel szemben több mint fél millióval nőtt az öregségi nyugdíjasok száma, így a *nyugdíjazottsági ráta* száz százalék fölé emelkedett.

Mindezek eredményeként az időskori demográfiai függőségi ráta alig növekedett, viszont a nyugdíjrendszer pénzügyi egyensúlyát meghatározó *rendszerfüggőségi ráta* gyakorlatilag

² Ez csak némi pontatlansággal tükrözi a szokásos aktivitási ráta fogalmát, de az egyszerűség kedvéért elfogadható.

megkétszereződött és megközelíti az 50 százalékot, más szóval 4 helyett ma már két foglalkoztatottra jut egy öregségi nyugdíjas.

Mit várunk 2020-ig, a demográfiai függőségi ráta első nagy emelkedő szakaszának végéig? A demográfiai előrejelzés elég biztosnak mondható, hiszen a 2020-ban 16–61 éves népesség már megszületett, legfeljebb a halandóság becslésében lehet némi – csekély – tévedés. Ha feltételezzük, hogy a nyugdíjazottsági ráta nem változik, akkor a nyugdíjasok számát is elég biztonságosan megbecsülhetjük.

2a. táblázat. Tények, előrejelzések 2001–2020

	2001	2020
1 Népesség 16–61 efő	6522	5924
2 Népesség 62+ efő	1853	2304
3 Demog.ráta (2/1)%	28.4	38.9
4 Nyugdíjas efő	1866	2304
5 Nyugd.ráta (4/2)%	100.7	100.7

Forrás: Saját szerkesztés

A 16–61 éves népesség most már 600 ezer fővel csökken, a 62 felettiéke száma 450 ezerrel nő, a demo függőségi ráta 28-ról 39 százalékra emelkedik. Ez bizony már elég ijesztőnek tűnik. Vajon mi lehet ennek a következménye? A foglalkoztatottság előrejelzésére nem vállalkozom. Helyette, a 2a táblázat folytatásaként ajánlok egy optimista és egy pesszimista gondolat kísérletet:

2b. táblázat. Optimista vs. pesszimista lehetőségek 2020-ra

	2001	2020 OPTIM	2020 PESSZ
6 Foglalkoztatott efő	3859	4766	3505
7 Aktívítási ráta (6/1)%	59.2	80.4	59.2
8 Rendszerfüggős.(4/6)%	48.4	48.4	65.7

Forrás: Saját szerkesztés

Az optimista kísérletben feltesszük, hogy a rendszerfüggőségi ráta nem romlik tovább. Így a nyugdíjasok számából kiindulva kiszámíthatjuk, hogy ehhez hány foglalkoztatottra van szükség, és azt látjuk, hogy majdnem 4,8 millióra, vagyis a 2001-esnél 900 ezerrel többre; és akkor a 16–61 éves népesség aktivitási rátája 80,4 százalékra emelkedne. Ez ma magas rátának tűnik, de még mindig alacsonyabb az 1980-as 83 százalékánál. Kell is, hogy alacsonyabb legyen, mert a 16–23 éves korosztályban sokkal többen tanulnak tovább, mint 1980-ban. Mindenesetre, a 16–61 éves népességből még mindig „maradna” bő 1,1 millió fő nem foglalkoztatott, és ebből bőven „tellene” iskolára, egyetemre, Gyésre, Gyedre, sőt még rokkant nyugdíjasra is. Az optimista változat tehát demográfiailag tökéletesen lehetséges.

Ezzel szemben a pesszimista kísérletben azt tesszük fel, hogy a katasztrófálisan rossz foglalkoztatási ráta marad változatlan. Így a létszámok alapján kiszámíthatjuk, hogy mindössze 3 és fél millióan lesznek foglalkoztatottak, tehát közel 2 és fél millióan lesznek nem-foglalkoztatottak. Akkor a nyugdíjrendszer rendszerfüggőségi rátája vészesen tovább nő, közel 66 százalékra – de ne felejtszünk el arról, hogy a nyugdíjasokon és a gyerekeken kívül 2 és fél millió munkaképes korú embert is el kell tartani.

A valóság valószínűleg a két kísérlet között fog alakulni, de féltő, hogy sokkal közelebb lesz a pesszimistához, mint az optimistához. 2020-ig 900 ezer új munkahely ugyanis valószínűleg az álmok birodalmába tartozik.

4. Következtetés

A nyugdíjrendszer és az egész jóléti rendszer sorsát nem elsősorban a demográfiai, hanem a gazdasági folyamatok határozzák meg. Álságos dolog panaceaként emlegetni a nyugdíjkorhatár további emelését, amikor a korhatárhoz közeledők, sőt az annál jóval fiatalabbak számára sincs munkaalkalom.

Továbbá nemcsak az a kérdés, hogy tíz–húsz–harminc év múlva az akkori keresőkorúak közül hányan fogják „eltartani” az akkori, velük együtt élő nyugdíjasokat, hanem hogy miből lesz nyugdíjuk nekik maguknak, amikor majd megöregszenek? Miből lesz időskori jövedelmük azoknak az embereknek, akik már ma is teljesen kiszorultak a munkaerőpiacról, vagy csak szezonálisan, részmunkaidőben, munka és munkanélküliség között ki-be járva, részlegesen foglalkoztatottak, akkor is csak minimálbéren? Vagy akik a mezőgazdaságban, az úgynevezett családi kisgazdaságban rekedtek és ma egyáltalán nem fizetnek nyugdíjjárlékot? Milliós számú lesznek, akik egyáltalán nem szereznek nyugdíjjogosultságot, vagy olyan, a mai alacsony nyugdíjakkal is kevesebbre jogosítót, amiből a pusztán életet sem lehet fenntartani.

A XX. századi nyugdíjrendszereket a bérből és fizetésből élők számára találták ki, nem a gazdagoknak, nem a vállalkozóknak (a kényszervállalkozóknak sem!) de nem is a legszegényebbeknek. Bérjárlékre épülnek és lényegében biztosítási jellegűek, amennyiben a nyugdíj összege így vagy úgy, de valahogyan függ az életpálya során fizetett járuléktól. (Ez egyaránt igaz a társadalombiztosítási rendszerben és az újabb keletű magánpénztárakban.) Ugyanakkor országoként változó módon, de gyakorlatilag mindenütt, úgynevezett szolidaritási elemek is keverednek ezekbe a biztosítási rendszerekbe: több munkában töltött évért, nagyobb keresetért nem arányosan több, csak valamivel több nyugdíj jár. Ez a szolidaritás tehát nem más, mint a bérből és fizetésből élő, nyugdíjbiztosítottak közötti újraelosztás az alacsony keresetű és nem teljesen foglalkoztatottak javára.

Ez valószínűleg nem lesz fenntartható egy teljesen megváltozott, erősen beszűkült és a nyugdíjig tartó biztos állás helyett mindenféle „rugalmas” formákra épülő munkaerőpiac mellett.

Szükséges, de nem elégséges a nyugdíjrendszer mennyiségi paramétereit, a korhatárt, a helyettesítési rátát, a járulék-kulcsot módosítani, valamint a kötelező nyugdíjrendszer két „pillére”, a TB és a magánpénztárak közötti kapcsolatot rendbe tenni. *Az időskori jövedelem-biztonság teljes intézmény-rendszerét kell újragondolni.* Ez a XXI. század egyik legnagyobb kihívása.